

De autoritaire verleiding van Mark Elchardus

ERIC CORIJN

Weinig boeken kwamen de voorbije tijd voor feller voetlicht te staan dan *Reset*. Over identiteit, gemeenschap en democratie, het magnum opus van Mark Elchardus. De socioloog ziet een nieuwe breuklijn tussen gemeenschapsdenken en liberalisme – en richt zijn pijlen op dit laatste. De auteur die ooit socialistische ministers adviseerde, beschouwt vandaag het nationalisme als redder van de democratie. Cultuurfilosoof Eric Corijn is het er grondig mee oneens. Corijn leest Elchardus: een confrontatie.

Met *Reset* (Ertsberg) heeft Mark Elchardus een balans van zijn denken opgeschreven. Het boek is een politiek geschrift, dat academische referenties selecteert voor het argument. Het is een traktaat met de ambitie een funderende tekst te zijn, een herstart.

Elchardus vertrekt bij een kritiek op de ideologie van het individualisme om 600 pagina's later uit

te komen bij de volkswil, die boven alles geplaatst moet worden om de democratie te redden. Die volkswil is niet alleen een versimpelde fictie, de conclusie is ronduit gevaarlijk.

Identiteit en individualisme

Nadat de verlichting eerst al de geesten had losgeweekt van een vaste wereld, maakte de Franse revolutie ook individuen los van hun gemeenschap. Het individu werd het ijkpunt van samenleven. Tot hier volg ik Elchardus' kritiek op het liberalisme. Maar wie bij een beschouwing over identiteit een analyse verwacht van hoe mensen individuele en collectieve identiteiten opbouwen, in welke interactie eigenheid en externe beelden leiden tot persoonlijkheid, hoe identificatie juist werkt – die komt bedrogen uit. 'Omdat samenleven sociale controle veronderstelt legt ze ons een onveranderlijke identiteit op', schrijft Elchardus. Identiteit is dus nodig omwille van de identiteitscontroles, om een zekere voorspelbaarheid aan het handelen te geven. De samenleving wil je 'identificeren'. De veronderstelling dat achter die identiteit ook een persoon schuilt, is het product van het individualistische verlichtingsproject.

Opvallend, maar kenmerkend voor Elchardus' gehele oeuvre, is dat hij louter vertrekt van culturele en soms technologische ontwikkelingen om een verklaring te geven voor de individualisering van de samenleving. Dat het denken en de technologie die processen hebben begeleid en versterkt is ongetwijfeld juist. Maar dat de neoliberale ombouw van de reële wereld al te zeer buiten beeld blijft, is een ernstig tekort in de analyse. Alsof het alleen gaat om opvattingen over individu en samenleven. Vooral de relatie tussen neoliberalisme en postindustriële economie komt niet aan bod. Nochtans bestaat daarover een zeer uitgebreide sociologische literatuur. Elchardus bedrijft een idealistische sociologie, in de filosofische betekenis van het woord: de ideeën gaan voor op de realiteit.

De identiteit van de gemeenschap

Collectieve identiteiten maken deel uit van onze persoonlijke identiteit. Ze gaan gepaard met gevoelens van verbondenheid en gedeelde verbeelding. Die verbondenheid loopt van lokale gemeenschap, over land, Europa tot wereldburgerschap en de overgrote meerderheid van de Europeanen combineren die identiteiten. Het individualisme doet hen echter denken dat die identiteiten afhangen van een eigen keuze en niet van de beïnvloeding in de symbolische samenleving. De Franse filosoof Foucault heeft duidelijk gemaakt hoe de machtsverhoudingen zich ook doorzetten op microvlak. Elchardus zegt 'radicaal' te verschillen van Foucault in diens vrijheidsstreven. Hij zet zich af tegen de analyses van de sociologen Giddens en Beck, die de individualisering vaststellen en daarop een zeker individualisme, als ideologie, vestigen. 'Zonder sociale controle geen leefbaar samenleven.' Hij is het ook oneens met auteurs als Nussbaum, Sennet of Maalouf: een collectieve identiteit is volgens hem nog geen gemeenschap.

In heel zijn oeuvre analyseert Elchardus het samenleven niet vanuit de materiële onderbouw van reële sociale verhoudingen maar vanuit de culturele velden. In zijn maatschappelijke positionering heeft de auteur zich dan ook gericht op culturele waarden en zelden op het sociaal-economische programma. De strijd gaat dus om legitieme identiteiten die de politieke macht

onderbouwen en daarin moet nu, volgens hem, de nationale identiteit het halen op andere collectieve projecten, zoals sociale klasse of religie. Economisch valt volgens Elchardus omzeggens geen strijd meer te leveren. Hij legt de focus dus al snel op levensstijl, normen en waarden, op ideologie. En daarin is de tegenstrever de kosmopolitische, universalistische elite, die beweert dat de gehele mensheid naar dezelfde basiswaarden kan worden geleid en die zich daardoor vervreemdt van de 'gewone' man. Naast het liberaal vermarkte wereldsysteem is ook het cultureel globalisme verwerpelijk, omdat ze de volkssoevereiniteit ondergraven.

Een economisch hiaat

In het derde deel van het boek maakt de auteur de balans op van het verlichtingsdenken. Hij herinterpreteert de strijd tussen verlichting en tegenverlichting, en concludeert dat de tegenverlichting potentieel meer emancipatorisch is. Het is juist dat de kampen in dat achttiende-eeuwse debat niet homogeen en ook niet in alles aan elkaar tegengesteld waren. De (Franse) verlichtingsdenkers opteren voor algemeen menselijke kenmerken en kiezen voor de meest universele waarden. De (Duitse) tegenverlichters wijzen op de particuliere omstandigheden waarin mensen socialiseren, omstandigheden die hen tekenen en een taal, een traditie, zeden en gewoonten meegeven. Von Herder spreekt bijvoorbeeld van *Volksgeist*.

Elchardus kiest het kamp van hen die denken dat het kosmopolitisme en universalisme de wegbereiders zijn van het totalitarisme en de ontsporingen van elke revolutie. Hij vindt steun in de romantische antiverlichting voor een gerichtheid op het volk en de volkse eigenheid als basis voor een democratie. Dat inzicht wordt dan nog eens verdergezet in een deconstructie van het individualisme in de filosofie. De breuklijn voor de eenentwintigste eeuw wordt aldus liberalisme versus gemeenschapsdenken. En: werkbare gemeenschappen hebben een eigen soevereine staat nodig en duidelijk afgebakende grenzen. In het nationalisme worden natie en staat cultureel en ideologisch verenigd. Om dat in stand te houden zijn sterke grenzen vitaal.

Die focus op de natie blijft bijzonder abstract en theoretisch, zeker als hij ze combineert met een desinteresse in de bestaande economische verhoudingen. Elchardus verkiest de kleinschaligheid van een volk en sterke grenzen, maar maakt geen probleem van de dominante neoliberale markteconomie. Terwijl het in de eerste plaats de productieverhoudingen, de organisatie van de arbeidsmarkt en de handelsbetrekkingen zijn die de neoliberale omslag hebben gedragen. En precies daardoor is zowel de politieke orde als de sociologie grondig veranderd. Staten hebben samen een internationale ordening gemaakt. De industrialisatie van de ontwikkelingslanden en de postindustriële ontwikkelingen in de rijke landen hebben beide op hun manier een immense verstedelijking op gang gebracht. De internationale economie gebeurt in de feiten via stedennetwerken.

“

Elchardus verkiest de kleinschaligheid van een volk en sterke grenzen, maar maakt geen probleem van de dominante neoliberale markteconomie.

Die nogal ingrijpende reorganisatie van de wereldbevolking wordt in het boek niet vermeld en lijkt de argumentatie in niets te beïnvloeden. Planetaire uitdagingen als de klimaatcrisis, of de in elkaar stortende biodiversiteit, of de ecologische voetafdruk komen in de redenering niet voor. Zoals in vele politieke identiteitsvertogen ter rechterzijde lijkt men te verwijzen naar een vooroorlogse nationale gemeenschap, een geïdealiseerde volksgemeenschap – een *Volksgeist*. Voor Elchardus is dat dan zelfs niet het kleine Belgenland, maar Vlaanderen.

En ook daarover is het boek nogal vaag. De organisatie van de staat op basis van één culturele gemeenschap zou de keuze moeten impliceren

voor een onafhankelijke Vlaamse staat, al zegt hij dat niet met zoveel woorden. Zoals alle Vlaams-nationalisten blijft de verhouding tot België en meer bepaald tot Brussel een duister punt. Hoe gemeenschap, territorium en staat hier in de praktijk moeten worden samengevoegd wordt in een erg ideologisch discours ook in dit boek niet opgelost. Het blijft *wishful thinking*.

Verschillen wegwerken

Elchardus spreekt niet van assimileren, maar van homogeniseren van de samenleving: het herleiden tot één cultuur, één taal, één geschiedenis, enzoverder. Die keuze is voor Elchardus niet vrijblijvend: ‘Als grenzen en homogenisering falen, resten repressie en geweld.’

Voor gemeenschapsdenkers moet de staat erop gericht zijn één culturele (maar ook educatieve en economisch), gemeenschap te vormen en van daaruit de individuele handelingsbekwaamheid te stimuleren. In de literatuur heet zo iets structureel functionalisme. Dat is de sociologische stroming waarin Elchardus werkt, de Amerikaanse versie van het Durkheimiaans harmoniedenken. Dat zet zich af tegen conflictdenkers die verschillende onherleidbare belangen

binnen de samenleving ontwaren en de staat zien als een middel om die tegengestelde belangen in evenwicht te houden. Ook die paradigmastrijd blijft in het boek onaangeroerd.

In een erg kort maar cruciaal hoofdstuk (18 pagina’s lang) poneert Elchardus zijn ‘communautaire democratie’. De enige soeverein is het volk! Het liberalisme stelt zich volgens de auteur in het verlengde van de ‘partiële verlichting’, het ancien régime in feite, omdat ze niet alle macht aan het volk willen laten. Liberalen leggen de macht bij de rechtsstaat. En die is volgens Elchardus een product van een antidemocratisch koor, dat naarmate het stemrecht werd gedemocratiseerd, steeds

meer macht uit het volk trok. Vandaag staat de democratie onder druk.

In een vergelijking met vormen van directe democratie opteert de auteur voor de vertegenwoordigende democratie, die beter in staat zou zijn de gemeenschap tot Volk te maken. Hoe die representatieve democratie op dit moment functioneert – participatie, bureaucratie, dominantie van de uitvoerende macht, depolitisering, vermarkting van campagnes, enzovoort – wordt niet besproken. Het belangrijkste deficit lijkt het onevenwicht tussen volkssoevereiniteit en rechtsstaat, niet de depolitisering van parlement en maatschappij. De macht van rechters, de ‘juristocratie’, moet worden teruggedrongen. De rechterlijke macht mag de volkswil niet tegenspreken – en de mensenrechten nog minder. Nergens wordt aangegeven dat dat onevenwicht misschien zijn oorsprong vindt in de slechte werking van de wetgevende macht zelf en de dominantie van de uitvoerende macht. Ook hier is de tekst weinig analytisch. Het gaat in feite om een principiële invraagstelling van de scheiding der machten.

De communautaire democratie

In een aantal hoofdstukken van het vierde deel worden de elementen van de nodige *reset* behandeld. Allereerst komen verschillende vormen van ‘grensbewaking’ aan bod. De massamigratie van ‘gastarbeiders’ heeft ervoor gezorgd dat er verdeeldheid in de samenleving is gegroeid. Twee vormen van migratie – asiel en ‘illegale migratie’ – zorgen nu vooral voor hevige emoties. De arbeidsmigratie wordt op verschillende vlakken op de korrel genomen. De Belgen werden immers voorgelogen: de *gastarbeiders* keerden helemaal

niet terug. Daarenboven was het een groot cultureel verschil werkers uit Italië en Spanje aan te trekken en die uit Marokko en Turkije, die een ander geloof hadden.

Voor het gemeenschapsdenken van Elchardus hangt het oordeel over de verschillende vormen van migratie af van de (mentale) opvangcapaciteit van de gemeenschap. Opdracht daarbij is het maatschappelijk project en de cultuur te bewaken. In die erg ethnocentrische en traditiegerichte redenering wordt nergens stilgestaan bij de xenofobie of het racisme dat in het ‘eigen volk’ zouden kunnen leven. Geen enkele analyse over de oorzaken van de begrensde ‘opvangcapaciteit’ in Vlaanderen. Geen enkele opmerking over de verschillen met Wallonië. Geen verwijzing naar de specifieke vormen van de Vlaamse suburbaniteit. Ook niets over een eventuele continuïteit tussen de Nieuwe Orde-stromingen (Verdinaso, VNV, Rex ...) in het interbellum, de collaboratie in de wereldoorlog en het naoorlogse politieke veld. Kortom, wat ook de toestand is van ‘het volk’, zij bepalen de normen en waarden tegenover de migranten. Eigen volk eerst dus.

Migratie moet volgens Elchardus dus streng worden gereguleerd. Reguliere migratie mag binnen de grenzen van de ‘opnamecapaciteit’ van het land. Een puntensysteem moet daarbij het meest gepaste type migrant aangeven. Daarbij horen niet alleen scholingsgraad, maar ook de cultuur van herkomst. Voor landen als Polen en Hongarije is het daarbij aanvaardbaar dat ze moslims uitsluiten. Voor België is dat nu (jammer genoeg?) te laat. Maar de echte problemen komen voort uit illegale migratie en het asielbeleid. De

‘toevloed’ moet worden gestopt. Door opvang in de regio van herkomst. Door effectieve grensbewaking. Door streng terugkeerbeleid.

Elchardus is nu niet meer te houden. Om dergelijk beleid door te voeren moet er meer geluisterd worden naar de kiezer, moet worden gedaan

“

Ook hier leeft de auteur in een droomwereld: de vermeende Vlaamse volksidentiteit is lang voorbij, als ze al ooit bestaan zou hebben.

wat in het volk leeft. Daartoe moet het cordon sanitaire tegen het Vlaams Belang worden gebroken. Want het argument dat het VB het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens niet steunde, is volgens de auteur ongeldig. Het volk is immers soeverein en hoeft zich niet neer te leggen bij een 'Duizendjarig Rijk van de Mensenrechten'. De liberale rechtsstaat is ondemocratisch en dient om een deel van de kiezers uit te sluiten. En dat wordt niet opgelost door de 'volksverlakkerij' van burgerpanels of andere vormen van participatie.

Een Vlaamse Zemmour

Mia Doornaert vindt *Reset* het beste boek van het jaar. Het is inderdaad een goed en erudiet boek, dat een intellectuele onderlegger levert voor het mainstream rechtse denken. Het is een stevig argument voor een rechtse en nationalistische Sterke Staat. Maar de conclusie is eerder een product van vooringenomen redeneringen dan van een open, gedegen analyse.

We delen de kritiek op het neoliberalisme, alleen beperk ik mij niet tot een ideologiekritiek maar zoek naar de materiële basis in de reorganisatie van de economie. Bij Elchardus nauwelijks een kritiek van de politieke economie. Het debat over het belang van identiteit is interessant. Maar ook hier leeft de auteur in een droomwereld: de vermeende Vlaamse volksidentiteit is lang voorbij, als ze al ooit bestaan zou hebben. We leven in een diverse samenleving, met inderdaad verschillende identiteitsconstructies, waarbij sommige inderdaad 'intercultuur' in de weg staan. Maar net daarom zou het goed zijn mocht Elchardus een minder dogmatische lectuur van de sociologie hebben.

En dan is er de totale afwezigheid van schaal en territorialiteit. De bestaande landen zijn immers het historisch product van een vroeger afgebakende nationale economie. Vandaag zijn de verwevenheid en mobiliteit vele malen groter en grensoverschrijdend. Wil men zoals Elchardus, en die bedoeling deel ik, economie en privaat handelen aan een groter algemeen belang onderwerpen, dan zal men toch moeten ijveren de democratie uit te bouwen op de schaal die ertoe doet. Dat is vandaag niet meer een autonome monoculturele natiestaat. Al was het maar omdat men niet meer kan rekenen op de nationale burgerij om de

nationale welvaart te laten voorgaan op de internationale concurrentie. Een meerschallig beleid zal staatsinstellingen nodig hebben vanaf het stadsgewestelijk niveau, over regio's en landen heen, tot continenten en de wereld. Dat heeft niks te maken met 'kosmoquatch', maar met politiek bedrijven op het nu relevante niveau.

De gedachteoefening van Elchardus leidt tot een conservatieve, ja zelfs reactionaire positie. Een terugkeer naar een vermeende volksgemeenschap die nooit heeft bestaan. Nooit en nergens is de Staat de één-op-één-uitdrukking geweest van de 'volkswil' (die zich trouwens ook altijd meerstemmig heeft laten horen). Het belang van de rechtsstaat is niet de elites aan de macht te houden tegen de volkswil in. Het is een product van democratie op verschillende schalen en ritmes, om de volkswil een zekere continuïteit te geven, om een machtsevenwicht in te bouwen en ervoor te zorgen dat wetten, eenmaal gestemd, ook kunnen worden afgedwongen. Zonder gescheiden machten komt alles uiteindelijk samen in handen, neen, niet van een parlement, maar van de uitvoerende macht, een Bonapartistisch of dictatoriaal regime. Ook al mag dat niet de bedoeling zijn van de auteur, het is de logica zelve van het argument. In feite vervoegt de erudiete socioloog hier de Nouvelle Droite van GRECE (Groupement de recherche et d'études pour la civilisation européenne), gesticht door Alain de Benoist. En dat heeft niks meer te maken met sociaaldemocratie. Die zet namelijk in op sociale gelijkheid en herverdeling, ja zelfs op socialisering, van essentiële productiemiddelen.

Dit boek levert een argument voor een wel heel bijzondere vorm van gemeenschapsdenken: erg ethnocentrisch, culturalistisch, romantisch en anti-republikeins. Dat kan in een multicultuur alleen maar tot hevige cultuurstrijd leiden. De diverse samenleving is een feit. Samenlevingsopbouw vereist dus interculturele solidariteit. Niet het verleden, maar een toekomstgerichte lotsverbondenheid is de horizon. Indien gemeenschapsvorming die samenlevingsopbouw wil beperken tot één gemeenschap, één cultuur, één traditie, en de Staat aan dat project wil onderwerpen, dan zijn de gemeenschapsdenkers deel van het probleem en niet van de oplossing. Dat het neoliberalisme moet worden vervangen

door meer solidariteit en samenhang en dat dát de tegenstelling van de eeuw wordt, is een zeer plausibele stellingname. Maar dat gemeenschapsdenkers à la Elchardus daar het alternatief voor leveren is minder eenduidig. Misschien moet Mark Elchardus nog maar eens naar *West Side Story* gaan kijken of de remake ervan door Steven Spielberg. De Jets, die zichzelf als autochtonen beschouwen, zitten ook in het verliezende kamp en de openbare-orde-opvattingen van inspecteur Schrank komen altijd te laat.

Lees een uitgebreide versie van deze tekst op www.oikos.be.

ERIC CORIJN is cultuurfilosoof en sociaal wetenschapper, schrijver, publicist en activist, hoogleraar Stadsstudies aan de Vrije Universiteit Brussel, actief in vele organisaties van de civiele maatschappij, consultant van het Global Parliament of Mayors, covoorzitter van vzw Brussels 2030 (eric.corijn@vub.be)